

BAŞARI VE BAŞARISIZLIĞIN PSİKOLOJİSİ*

Kurt Lewin'den

Cev. Yrd. Doç. Dr. Cengiz A. SEDEF**

I

Başarı ve başarısızlığın büyük önemi bütün psikoloji ekolleri tarafından kabul edilir. Thorndike'nin «Etki Kanunu» (1) kadar Adler'in fikirleri bu problemle yakından ilgilidir. Pedagojik olarak, başarının önemi herkesce vurgulanır.

Gerçekten de, başarı ve başarısızlık kişinin hissi statüsünü, amaçlarını ve sosyal ilişkilerini derinden etkiler. Bu problemlerin bütün yaşlar için önemli olduğunu ve yetişkinler kadar çok genç çocuklar için de esas olduğu gerçeğini herkes kabul eder.

Bu faktörlerin genei olarak tanınmasına rağmen, başarı ve başarısızlık psikolojisi hakkındaki bilgimiz zayıftır. Etki Kanunu, örneğin, özel bir faaliyette başarılı olan bir şahsın bu faaliyeti tekrar etme eğiliminde olacağını varsayar. Gerçekten de iki veya üç yaşındaki çocuklar faaliyetleri tekrar ve tekrar yapma eğilimindedirler. Bununla beraber, en azından yaşlı şahıslar için tecrübeler göstermiştir ki başarılı bir hareketin kendiliğinden tekrarı çok olağan değildir ve bu olsa bile hareket önemli şekilde değişir. Gerçekte belirli bir harekete kendiliğinden geri dönme eğilimi Ovseankina'nın işaret ettiği gibi, hareketin tamamlanmaması halinde, başarı ile tamamlanması haline oranla doksan kere daha fazladır. Bu en azın-

* Readings in Managerial Psychology, Edited by Harold J. Leavitt and Louis R. Pondy, The University of Chicago Press, Chicago and London 1966 s. 25-31.

** Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Etki Kanunu : Kişi, yanında veya arkasında sorunun tatmin edici çözümü olan tepkileri çabucak öğrenir, rahatsızlıkla sonuçlanan tepkileri ise ya çabuk öğrenemez veya bu tür tepki göstermemeyi öğrenir.

dan, bütün problemin sanıldığından çok daha fazla karmaşık olduğunu gösterir.

II

Kişinin cevap verebileceği ilk soru şudur : Bir şahıs hangi şartlar altında başarılı veya başarısız sayılacaktır? Hoppe'un deneyimleri kişinin günlük tecrübelerinden öğrenebileceği temel gerçeklere işaret eder, yani biryanda objektif sonuçlar ile diğer yanda başarı veya başarısızlık hissini ilişkilendirmek mümkün değildir. Aynı sonuçlar bazan büyük başarı, başka zaman da tam başarısızlık hissi ile sonuçlanabilir. Bu sadece değişik fertler için değil, hatta aynı şahıs için de doğrudur. Örneğin, bir şahıs bir diski ilk seferinde 40 metre atabilir. İkinci seferinde 50 metreye ulaşabilir ve çok başarılı olduğunu hisseder. Biraz pratikten sonra 65 metreye ulaşabilir. Eğer sonradan tekrar 50 metre atarsa kısa bir süre önce aynı sonuçla heyecan duymuş olması gerçeğine rağmen kesin bir başarısızlık duyacaktır. Bunun anlamı, başarı ve başarısızlığın bu gibi sonuçlara değil, fakat daha çok sonuçlar ile şahısların beklentileri arasındaki ilişkiye bağlı olduğudur. Bu bakımdan «azim düzeyi»nden bahsedilebilir ve başarı ile başarısızlık derecesine ilişkin hüküm, ulaşılan sonucun o andaki azim düzeyinin üstünde veya altında olmasına bağlıdır denebilir.

Bir şahsın belirli bir görevle ilgili olarak her zaman aynı azim düzeyine mi sahip olduğu sorulabilir. Cevap hayırdır. Eğer birisi, örneğin, birşeyi ilk defa yaparsa, kendisine kesin bir amaç seçmez. İlginçtir ki başarı ve azim düzeyi arasındaki ilişkinin ilave delili bu gibi durumlarda büyük başarısızlık görülmeşiştir. Eğer birisi çocukluğundaki başarısızlık hissinden sakınmak veya bunu azaltmak isterse, kendi kendine biraz daha uğraşmayı telkin eder. Bu yolla kesin bir azim düzeyi bertaraf edilmiş olur.

Başarı veya başarısızlığın görülmesi için sadece azim düzeyinin temel olması sözkonusu değildir ve azim düzeyi de başarı ve başarısızlık tarafından değiştirilir. Başarıdan sonra bir şahıs kendisine genellikle daha yüksek bir amaç tesbit eder. Başarısızlıktan sonra azim düzeyi genellikle aşağı iner. Bu genel eğilimin, kişinin dikkat etmesi gereken bazı istisnaları vardır. Hoppe'un deneyimlerinde başarı azim düzeyini sadece yüzde 69 oranında yukarıya çekti, yüzde 7 sinde aynı kaldı ve yüzde 24 ünde de şahıs faaliyeti tamamen durdurdu. Başarısızlıktan sonra ise azim düzeyi hiç yükselmedi, fakat olayın sadece yüzde 50 sinde alçalmıştı. Yüzde 21 inde

aynı kaldı, yüzde 2 sinde şahıs kendisini daha önce gerçekleşen başarısı ile teselli etti ve yüzde 27 sinde şahıs faaliyeti tamamen durdurdu. Bütün olarak şahıs, başarısızlıktan sonra azim düzeyini azaltmaya oranla, başarıdan sonra yükselmeye daha çok hazırdır.

Şuna önemle işaret edelim ki, bir şahıs başarısızlıktan sonra azim düzeyini azaltmak yerine tamamen durdurabilir. Bu açıdan fertler arasında önemli bir farklılık vardır. Bazı şahıslar, diğerleri çok katı bir davranış gösterirken, azim düzeylerini alçaltma konusunda nisbeten az direnirler. Katı davranışlılar başarısızlığa rağmen azim düzeylerini devam ettirirler ve bunu alçaltmaktansa faaliyet alanını tamamen terketmeyi tercih edebilirler. Sebat eksikliği, bazan istenmediği halde böylesine yenilgiye götürebilir. Diğer yandan, öyle ısrar halleri vardır ki bir şahıs bir faaliyete sadece azim düzeyini devamlı düşürme pahasına bağlanır. Bu tip bir ısrar, isterik tiplerde bulunabilir. Alışılmışın dışında kalacak şekilde çok veya az ısrarı da içeren bu tür davranışların arkasındaki muhtemel sebepler dikkatle incelenmelidir. Çünkü, altında yatan psikolojik gerçeklere uygun olarak, tavsiye edilebilecek tedbirler farklı olabilecektir.

Çok şaşırtıcıdır ki, bir şahıs faaliyet alanını sadece başarısızlıktan sonra değil, başarıdan sonra da terk edebilir. Başarıdan sonra sahanın bu şekilde terki genellikle bir seri başarısızlıktan sonra bir başarının ortaya çıkması halinde olur. Açıkcası, bir şahıs bir görevi başarısızlıktan sonra kesmek istemez. Kişi, başarılı bir sonuçlandırmaya ulaşmayı istemeye devam eder ve daha çok tekrarın yeni başarısızlıklar getirebileceği korkusu ile durmak için ilk fırsatı kullanır.

III

Kişi, azim düzeyine hakim olan güçleri anlamak için çok detaylı gerçekleri dikkate almak zorundadır.

Zikredilecek ilk husus şudur : Her amaç, amaçlar seti içinde bir yere sahiptir. Eğer bir çocuğa, «üç kere dört kaç eder?» diye sorulursa, «oniki» cevabı onun ulaşmak istediği amacın kesin sınırlarını ortaya koyar. Cevap ya doğru veya yanlış olabilir. Fakat eğer çocuk İngilizce kompozisyon yazmak veya Fransızca bir pasajı tercüme etmek yahut da ağaç bir kayık yapmak zorunda ise; bu şekilde kesinlikle belirlenmiş bir amaç değil kalite olarak büyük farklılık gösterebilecek muhtemel sonuçlar olacaktır. Birçok görev bu niteliktedir. Genellikle zorluk derecesine bağlı olarak, bir görevden farklı muhtemel sonuçlar almak mümkündür. Bu; kişiye, farklı

şahısların başarı ve azim düzeyini karşılaştırma ve verilen bir durumda başarı ve başarısızlığın etkisini belirleme imkânı verir. Kabul edilebilir başarı dizisi «tabii maksimum» ve «tabii minimum»lara haizdir. Hoppe'un deneyimlerinde örneğin, kişi değişik güçlükteki bir gurup bilmeceden bir tanesini çözmek zorunda idi. Bilmecelerden hiçbirisini çözemeyen fakat taşları kutudaki uygun yerlerine gert koyabilen kişi şüphesiz görevin tabii minimumuna erişemeyecektir. Diğer yandan, çok güç bilmecenin bir saniyede çözümlenmesi tabii maksimumun üzerinde olacaktı. Bazı görevlerin ise tabii maksimumu yoktur. Bu şunu ifade eder; örneğin birçok spor faaliyetlerinde her zaman daha yüksek atlama ve daha hızlı koşma ihtimali vardır. Birçok spor faaliyetinde amaç içinde bu tabii maksimum eksikliği biyolojik bakımdan sağlıklı olmayan sonsuz bir yarışa götürür.

Fert genel olarak görev içindeki değişik muhtelif amaçların bilincindedir. Geniş bir faaliyet alanı için tek bir faaliyetin önemini tasavvur eder. Başlangıçtaki, faaliyet için gerekli amaçlardan başka, bu geniş faaliyet alanına yönelik bazı genel amaçlara sahiptir. Örneğin, bir şahıs bir yarışmada disk atarsa, belirli bir deneme için onun amacı en az 50 metre atmak olabilir; bütün faaliyet gurubu için amacı ise kazanmak olacaktır. İlk faaliyet için amaçtan veya diğer bir deyimle acil amaçtan başka her zaman ideal bir amaç vardır. Bu amaç okulun en iyi disk atıcısı ve hatta dünya şampiyonu olmak olabilir.

Böyle bir amaç belirli gerçekçilik derecesini haiz olabilir veya olmayabilir. Sportif faaliyetlerini ilk haftalarda iyi yapan öğrenci için dünya şampiyonu olma ideali herhangi bir önemi olmayan nadir bir gün ortası rüyasıdır. İdeal amaç olarak, üniversitenin en iyi oyuncusu olmak daha çok gerçekçidir. Üniversiteye giren bir öğrenci hatta kendisine bile itiraf etmeden önde gelen bir cerrah olmayı hayal edebilir. Eğer üniversitede ilerler ve iyi bir tıp öğrencisi olursa, bu ideal amaç giderek daha gerçekçi olur. Hoppe'a göre, başarı acil amaç ile ideal amaç arasındaki boşluğu daraltır ve ideal amacı gerçek üstü düzeyinden aşağıya gerçek alanına doğru getirir. Başarısızlık aksi etkiye sahiptir; önceden gerçek olan bir amaç rüyalar alemine doğru gözden kaybolur. Eğer ideal amaca erişilirse (hayattan daha çok, deneylerde görülen durum), genellikle yeni bir ideal amaç doğar.

IV

Eğer başarı ve başarısızlık derecesinin acil amaç ile elde edilen sonuç arasındaki farkın miktarına bağlı olduğu doğru ise, görevleri;

sonuçlar görevin gerektirdiğinden daha iyi olacak Şekilde çok kolay tesbit ederek çok kuvvetli bir başarı hissi yaratmak mümkün olabilir. Diğer yandan, çok g bir görev yüklenilerek çok kuvvetli bir başarısızlık hissi yaratmak da mümkün olabilir. Deneyler bunun doğru olmadığını gösterdi. Eğer görev belirli bir güçlük derecesinin üzerinde ise, başarısızlık hissi doğmaz ve eğer görev belirli bir güçlük derecesinin altında ise başarı hissi doğmaz. Diğer bir değimle, eğer bir kişi bir görevin muhtemel güçlük derecesini grafikte ifade ederse, bu grafik daha büyük kolaylık ve daha büyük güçlük yönünde sonsuzdur. Fakat fert, bu grafik üzerinde başarı veya başarısızlığa sadece kk bir bölgede tepki gösterir. Gerçekte, ferdin «ok kolay», «kolay», «orta», «g» ve «ok g» saydığı görevler grafik üzerinde sadece kk bir bölgeyi vreler. Bu bölgenin üstünde ve altında ferdin «ok çok kolay» veya «ok çok zor» diye isimlendirdiği birçok görev yer alır. «ok çok zor» görevler, «objektif olarak mümkün olmayan» Őeklinde nitelenir ve tamamen ferdin yeteneğinin dışında kalır ve böyle bir görev için başarısızlık hissi doğmaz. Benzer Şekilde, «ok çok kolay» görev halinde sonuçlar o kadar garanti altındadır ki hiçbir başarı hissi doğmaz. Muhtemel güçlükler grafiğine karŐılık, muhtemel sonuçlar grafiği sonsuz değildir fakat belirli zamanda belirli fertler için kesin bir st limite sahiptir. Başarı ve başarısızlığın her ikisi de; ancak eğer görevin güçlüğü, elde edilen sonucun st limitine yakınsa ortaya çıkar. Bir başka değimle, başarısızlık hissi ancak başarıdan uzaklaŐma deđiŐikliđi varsa ve başarı hissi ancak başarısızlıktan uzaklaŐma deđiŐikliđi varsa ortaya çıkar. Başarı ve başarısızlığın arkasında bu nedenle her zaman çatıŐmalı bir durum vardır.

Bu atıŐma, duruma ve azim düzeyindeki deđiŐmeye hükmeden kanunları anlaŐılır yapar. Bu kanunlar muhtemelen bütün insan davranıŐları için çok temel kanunlar arasındadır. Bunlar çok karmaŐıktır ve biz onları anlamamızın sadece baŐlangıcındayız. Eğer hayatın mümkün olduğu kadar çok zevk alma eğilimi ile idare edildiği doğru olsaydı, herkesin azim düzeyini mümkün olduğu kadar alçak tutması beklenebilirdi. Çünki, bu durumda icraati her zaman azim düzeyinin üzerinde olacak ve başarılı olduğunu hissedecekti. Gerçekte, başarısızlık korkusunun dışında, azim düzeyini düşük tutma temayülü vardır. Aynı zamanda azim düzeyini mümkün olduğu kadar yükseltme konusunda da kuvvetli bir temayül vardır. J.D. Frank'ın deneyimleri göstermiştir ki, iki temayül de farklı fertlerde farklı kuvvettedir ve kişinin gelecekteki icraatları hakkındaki bekleyiŐlerini gerçeğe mümkün olduğu kadar yakın tutma Őeklinde ifade edilebilecek n-

cü bir temayülden de bahsedilebilir. İhtiyatlı bir şahıs nisbeten düşük bir azim düzeyinden başlar ve başardıkça düzeyi yavaş adımlarla yükseltir. Diğer şahıslar, azim düzeylerini başarılarının üzerinde tutma temayülündedirler. Azim düzeyinin katılığı, yani düzeyi esnek tutmaktan çok sabit tutma eğilimi, fertler arasında işaret edilen farkları gösterir. Frank bu farkların çok güvenilir ve görevin özel niteliğinden önemli ölçüde bağımsız olduğunu ortaya koymuştur.

Başarı ve başarısızlık sadece sözkonusu özel olayda mı azim düzeyini değiştirir yoksa bir görevdeki başarı ve başarısızlık başka bir görevdeki azim düzeyini de etkiler mi? Bunu bilmek önemlidir. Bu husus, örneğin, okulda teşvik ve suçlulukla ilgili alanda olduğu gibi, değişik faaliyet alanlarındaki sonuçların veya başarısızlığın bir-biri üzerine büyük etkisi olan problemler için önemlidir. Frank, eğer görevlerin yeterli psikolojik ilişkisi varsa bir görevdeki başarı ve başarısızlık ile başka bir görevdeki azim düzeyi arasında göze çarpan bir ilişki buldu. Mr. Jacknat'ın deneyimleri bu sonucu doğruladı fakat, eğer geçmiş deneyimler bir görevdeki azim düzeyine tam uygun ise bu etkinin zayıf olduğunu gösterdi.

V

Bu çalışmalar belirli bir görev için azim düzeyi ile kendi statüsü ve genel standartları hakkında kişinin hisleri anlamına gelebilecek, öz yargı diye isimlendirilen şey arasındaki ilişkiyi gösterir. Bütün deneyimler bu ilişkinin temel olduğunu gösterir. Örneğin, başarısızlık halinde kabahati yetersiz araçlara yüklemek veya sonuç alamadaki eksikliği bir kazaya yüklemek yolunda göze çarpan bir temayül vardır. Başarıyı veya başarısızlığı görmek için şahıs bir faaliyetin sonucunu çok özel şekilde kendisine bağlamak zorundadır. Yetersiz icraatlar halinde, şahıs genellikle, kendisi ile sonuç arasındaki ilişki bağını keserek ve sonuçtaki kendi sorumluluğunu reddederek başarısızlık hissinden kurtulmaya çalışır. Aynı zamanda azim düzeyini mümkün olduğu kadar yüksek tutma eğilimi, kişinin öz yargısı, özellikle de sosyal gurup içerisindeki kendi statüsü hakkındaki hisleri ile yakından ilgili görülür. Azim düzeyi önce şahsın elde ettiklerinin üst düzeyi başka bir deyimle onun yeteneği tarafından belirlenir. İkinci temel faktör şahsın ait olduğu sosyal gurup, örneğin, iş arkadaşları, oyun arkadaşları içerisinde ortaya çıkan sonuçlardan üstün gelenin düzeyidir. Sosyal gurup, azim düzeyinin şahsın yeteneğine göre çok yüksek veya çok düşük tutulmasına kuvvetli şekilde etki edebilir. Bu, özellikle çocuklar için doğrudur. Ailesinin beklentileri veya gurubunun standartları çok yetenekli çocuk için azim

düzeyini çok düşük ya da daha az yetenekli çocuk için azim düzeyini çok yüksek tutabilir ve devamlı başarısızlık ve aşırı gerginliğe götürebilir.

Fajans göstermiştir ki başarı ve başarısızlık, aktif ve pasif çocuklar arasında aktiflik derecesini önemli şekilde etkiler. Chase başarıyı takiben sonuçlarda bir artış olduğunu buldu. Fajans bunun da ötesinde, övgünün gerçek başarıya benzer etkiye sahip olduğunu gösterdi. Başarılı olmanın, sosyal olarak tanınıyor ve seviliyor olmanın etkileri, birbiri ile yakından benzerdirler. Bu ilişki yetişkinlerde ve daha çok da ergenlik çağında ve çocuklarda önemlidir.